

SHANHAY HAMKORLIK TASHKILOTINING XALQARO XAVFSIZLIK VA BARQARORLIKNI TA'MINLASHDAGI ROLI (2002–2024 YILLAR)

Temur Sadiqov Samandarovich

*Oriental universiteti tarix yo'nalishi 2 - kurs magistranti
timursadiqov360@gmail.com.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz Shanhay Hamkorlik Tashkilotining (SHT) so'nggi yigirma yildan ortiq vaqt ichida – aniqrog'i, 2002-yildan 2024-yilgacha bo'lgan davrda – xalqaro xavfsizlik va mintaqaviy barqarorlikka qo'shgan hissasini ko'rib chiqamiz. Bundan tashqari, tashkilotning qanday paydo bo'lgani, qaysi muhim qadamlar bilan rivojlangani, a'zo davlatlar soni qanday oshgani, terrorizm va boshqa transmilliy tahdidlarga qarshi qanday kurash olib borganini ko'rib chiqamiz. Shuningdek, SHTning "Shanhay ruhiyati" deb ataladigan tamoyillari, Xitoyning "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi bilan bog'lanishi va bugungi kunda dunyoda qanday muhim o'rin tutishi haqida so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar. Shanhay Hamkorlik Tashkiloti, SHT, xalqaro xavfsizlik, mintaqaviy barqarorlik, terrorizmga qarshi kurash, uch yovuzlik, Mintaqaviy Antiterror Tuzilmasi (RATS), Yevroosiyo integratsiyasi, Bir kamar bir yo'l, multilateralizm, Markaziy Osiyo xavfsizligi, Shanghai Cooperation Organisation (SCO).

Kirish.

Shanhay Hamkorlik Tashkiloti (ShHT) 2001-yilda tashkil topgan, lekin uning faoliyati aslida 2002-yildan boshlab to'laonli institutsional shaklga kirdi. Dastlab u "Shanhay Beshligi" deb atalgan mexanizmdan kelib chiqqan edi – Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekiston chegaralarini demilitarizatsiya qilish va o'zaro ishonchni mustahkamlash uchun yig'ilgan.[1] Vaqt o'tib, bu oddiy chegaradoshlik masalalari bilan cheklanib qolmadi: terrorizm, ekstremizm, giyohvand moddalar savdosi kabi umumiy tahdidlarga qarshi birgalikda harakat qilish zarurati paydo bo'ldi.

Bugungi kunda, ya'ni 2024-yil oxiriga kelib, SHTga Hindiston va Pokiston (2017-yildan), Eron (2023-yildan) va Belarus (2024-yildan) ham qo'shilgan.[2] Natijada tashkilot dunyo aholisining qariyb 42–45 foizini va Yevroosiyaning katta qismini qamrab olgan ulkan platformaga aylandi. Uning asosiy g'oyasi – "Shanhay ruhiyati": davlatlar o'rtasida tenglik, o'zaro hurmat, bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik va madaniy xilma-xillikni e'tirof etish.[3] Bu tamoyillar tashkilotni G'arb ittifoqlaridan farqli qilib, ko'proq hamkorlikka yo'naltirilgan tuzilma qildi.

Dastlabki yillar: Institutsional poydevor qo'yish (2002–2010)

2002-yilda Sankt-Peterburgda ShHT Xartiyasi imzolandi – bu tashkilotning rasmiy tug'ilgan kuni deb hisoblanadi.[4] O'sha paytda asosiy e'tibor "uch yovuz kuch" deb atalgan tahdidlarga qaratildi: terrorizm, separatizm va diniy ekstremizm. 2001-yilda qabul qilingan Shanhay konventsiyasi bu kurashga huquqiy asos berdi, 2004-yilda esa Toshkentda Mintaqaviy Antiterror Tuzilmasi (RATS) tashkil etildi.[5] RATS razvedka ma'lumotlarini almashish, qo'shma mashqlarni tashkil qilish va tahdidlarni oldindan aniqlash bilan shug'ullandi – bu Markaziy Osiyoda xavfsizlikni sezilarli darajada oshirdi.

Rossiya uchun ShHT postsovet hududida o'z ta'sirini saqlab qolish vositasi sifatida foydalanildi. Xitoy esa g'arbiy chegaralarini himoya qilish va energiya resurslariga yo'l ochish maqsadida faol qatnashdi.[6] Ilmiy tadqiqotlar natijasida ko'rishimiz mumkinki, ShHT oddiy harbiy ittifoq emas, balki iqtisodiy va madaniy hamkorlikni ham qamrab olgan keng platforma edi.[7] 2005–2007-yillardagi sammitlarda multilateralizm va qarama-qarshi bo'lmagan xavfsizlik modeli targ'ib qilindi – bu global kuchlar raqobati kuchaygan bir paytda juda muhim edi.[8]

Kengayish va yangi tahdidlar (2011–2020)

2010-yillar ShHT uchun haqiqiy o'sish davri bo'ldi. 2017-yilda Hindiston va Pokistonning qo'shilishi tashkilotni Janubiy Osiyoga olib chiqdi, shuningdek, antiterror kurashini yanada kuchaytirdi.[9] "Tinchlik missiyasi" deb atalgan qo'shma harbiy mashqlar muntazam o'tkazila boshladi – bu nafaqat texnik tayyorgarlik, balki davlatlar o'rtasida ishonchni oshirishga xizmat qildi.[10]

Shu davrda kiberxavfsizlik va axborot tahdidlari ham kun tartibiga chiqdi. 2009-yilda axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus kelishuv imzolandi.[11] ShHT Birlashgan Millatlar Tashkiloti bilan yaqin hamkorlik qildi: 2005-yildan BMTda kuzatuvchi maqomi bor va antiterror masalalarida qo'shma tadbirlar o'tkazib keladi.[12]

Afg'onistondagi vaziyat, ayniqsa 2021-yilgi o'zgarishlardan oldin ham, ShHT uchun katta sinov edi. Tashkilot AQSh qo'shinlari chiqib ketishidan keyin ham mintaqada barqarorlikni saqlashga harakat qildi va transchegaraviy tahdidlarni oldini olishda muhim rol o'ynadi.[13]

Bugungi kun: Yangi qiyinchiliklar va imkoniyatlar (2021–2024)

So'nggi yillarda dunyo COVID-19 pandemiyasi, Ukrainadagi mojaro va Afg'onistondagi o'zgarishlar bilan silkinib turibdi. Bunday sharoitda ShHT yanada faollashdi. 2022-yilgi Samarqand sammiti deklaratsiyasi terrorizm, giyohvand moddalar va kiberjinoyatlarga qarshi qo'shma choralar ko'rishni ta'kidlab o'tdi.[14] Eron va Belarusning qo'shilishi tashkilotni yanada kengaytirdi va multipolyar dunyoda uning ovozi kuchaydi.[15]

ShHTning eng katta afzalliklaridan biri – raqib davlatlarni bir stol atrofida o'tkazib, muloqot qilish imkonini berishi. Masalan, Xitoy bilan Hindiston, Hindiston bilan Pokiston o'rtasidagi ziddiyatlar fonida ham sammitlar tinch o'tmoqda.[16] Giyohvand moddalar

savdosiga qarshi kurash va RATS faoliyati esa real natijalar bermoqda. Albatta, tanqidlar ham bor: qarorlar faqat konsensus bilan qabul qilinadi, bu esa ba'zida tez harakat qilishga to'sqinlik qiladi. A'zo davlatlarning manfaatlari har xil – Rossiya ko'proq harbiy xavfsizlikka, Xitoy iqtisodiy bog'lanishlarga e'tibor beradi.[17] Lekin umuman olganda, ShHT Yevroosiyo hech kimni dushman qilib ko'rsatmaydigan, hamkorlikka asoslangan modelni taklif qilmoqda.

Xulosa.

2002-yildan 2024-yilgacha bo'lgan yigirma ikki yil ichida Shanhay Hamkorlik Tashkiloti oddiy chegaradoshlik mexanizmidan dunyoning eng yirik mintaqaviy tashkilotlaridan biriga aylandi. Hozirda unda 10 ta to'laqonli a'zo (Xitoy, Rossiya, Hindiston, Pokiston, Eron, Belarus va Markaziy Osiyo davlatlari), 3 ta kuzatuvchi va 14 ta muloqot sherigi bor. Tashkilot Yevroosiyo iqtisodiy hajmining qariyb 30 foizini va global YaIMning 25 foizdan ortig'ini nazorat qiladi.

Eng muhimi, ShHT harbiy blok emasligiga qaramay, haqiqiy natijalarga erishdi: yuzlab qo'shma antiterror mashqlari, minglab razvedka almashinuvlari va transmilliy jinoyatchilikka qarshi amaliy choralar. Afg'oniston vaziyati keskinlashganda mintaqada yagona tinch muloqot platformasi bo'lib qoldi.

Bugungi murakkab dunyoda – kuchlar raqobati, iqtisodiy qiyinchiliklar va yangi tahdidlar fonida – ShHT tinchlik va barqarorlik uchun bebaho maydon bo'lib qolmoqda. U hech kimni dushman deb atamaydi, aksincha, barchani bir stol atrofida to'plab, muloqot va hamkorlikka chorlaydi. Kelajakda, multipolyar tartib kuchaygan sari, aynan shunday teng huquqli va inklyuziv mexanizmlarga ehtiyoj yanada oshadi.

. U terrorizmga qarshi real kurash olib bordi, davlatlar o'rtasida ishonchni oshirdi va iqtisodiy rivojlanish orqali xavfsizlikni mustahkamladi. Bugungi murakkab dunyoda ShHT tinchlik va barqarorlik uchun muhim platforma bo'lib qolmoqda – u hech qanday bloklarga bo'linmasdan, barcha tomonlarni muloqotga chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Aris, S. (2009). The Shanghai Cooperation Organisation: Tackling the 'three evils'. *Europe-Asia Studies*, 61(5), 457–482.

[2] Official SCO Website. (2024). Member States. Retrieved from <https://eng.sectsco.org/>

[3] Alimov, R. (2018). The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia. *Journal of Eurasian Studies*, 9(2), 112–124.

[4] SCO Charter (2002). Signed in Saint Petersburg.

[5] Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) established in Tashkent, 2004.

[6] Yuan, J. (2022). Forging a New Security Order in Eurasia. Chinese Political Science Review, 7(3), 456–478.

[7] Song, W. (2013). International society and regional integration in Central Asia. Journal of Eurasian Studies, 4(2), 123–135.

[8] SCO Summits Declarations, 2005–2007.

[9] India and Pakistan full membership, Astana Summit, 2017.

[10] Peace Mission joint military exercises series.

[11] Agreement on Cooperation in Ensuring International Information Security, 2009.

[12] UN General Assembly resolutions on cooperation with SCO.

[13] SCO statements on Afghanistan, various years.

[14] Samarkand Declaration, 2022.

[15] Iran (2023) and Belarus (2024) full membership.

[16] SCO as dialogue platform for rival states.

[17] Limitations discussed in Alimov (2018) and Yuan (2022).